

Nordisk Numismatisk Årsskrift

Ny serie, 1

Nordic Numismatic Journal

2. series, 1

Dateringen af mønterne fra voldstedet Kjærsgård ved Odder – og en vurdering af tre nylige værker om “borgerkrigsmønter”

Voldstedet Kjærsgård

Det middelalderlige voldsted Kjærsgård (også stavet Kærsgård, jfr. Bjerrum 1964, s. 83) gemmer sig i en lille skov tæt ved Odder-Horsens-landevejen i Østjylland, lidt vest for det statelige gods Åkjær. Det består i en tårnbanke omgivet af voldgrave med en gårdbanke mod øst, som nu delvist ligger under landevejen mellem Odder og Horsens. Der blev i 1947 foretaget arkæologiske undersøgelser på voldstedet af Odder Museum ved læge J. Didriksen, Gylling (Buhl 2003), fulgt to år senere af Nationalmuseet ved Hans Stiesdal. I juni-juli 1977 var der atter en mindre udgravning ved Stiesdal og Helle Reinholdt i forbindelse med udvidelsen af ovennævnte landevej¹.

Den sidste af bebyggelsens to faser på tårnbanken bestod af et tårn i bindingsværk og bulkonstruktion på cirka 6x6 meter nedgravet cirka en meter og bygget på en syldstensrække. Denne bygning var brændt. Der blev fundet 30 armbrøstbolte (pile med jernspids til afskydning på en armbrøst). En enkelt armbrøstbolt sad fast i en omstyrtet stolpe, hvilket kunne tyde på, at branden kan have fundet sted i forbindelse med krigshandlinger. Et andet sted lå en snes armbrøstbolte fint ordnet; de må vel have tilhørt forsvarerne. Efter branden blev borgen ikke genopbygget (Didriksen 1950; Stiesdal 1952; 1963; Reinholdt 1977; jfr. Olsen 2011, s. 128, 130, 250, 255, 280).

Der blev fundet ti mønter ved Odder Museums udgravning. De blev i december 1947 bestemt af Georg Galster på Den kongelige Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet (KMMS' fundprotokol nr. 2194; Galster 1948, s. 172). Han fandt, at blandt de ni bestemmelige mønter var 3 fra Erik Menved (1286-1319) og 6 fra Christoffer II (1320-1332). Disse mønter har flere forskere, senest i 1999 (Kock 1999, s. 64; Jantzen og Olsen 1999, s. 219; jfr. Olsen 2011, s. 250, 280), brugt til tidsfæstelse af borgens ødelæggelse til de kongeløse år efter Christoffer II's død i 1332, da holstenske grever overtog styret i Danmark som panthavere for de lån, den danske konge havde taget.

¹ Tak til borgforskeren, Rikke Agnete Olsen, for kritisk gennemlæsning og supplerende oplysninger til dette afsnit.

De få skriftlige kilder tyder på, at Kjærsgård var ejet af en af landets panthavere, stormanden Laurids Trugotson, der på et ukendt tidspunkt sandsynligvis i 1330'erne eller 1340'erne, gav den i medgift for sin datter Cecilie til Marquard Rostrup (Møller 1927). Sidstnævnte var den holstenske grev Gerhards befalingsmand på Skanderborg, der i 1340 blev angrebet af de jyske oprørere, bl.a. Niels Ebbesen. Jyderne tabte ved den lejlighed, hvor Niels Ebbesen faldt, men det er ikke usandsynligt, at de i forbindelse med oprøret eller andre uroligheder kan have angrebet og nedbrændt Kjærsgård.

Forskningen i de såkaldte “borgerkrigsmønter”

Fra slutningen af 1200-tallet og starten af 1300-tallet kendes der flere hundrede danske mønttyper med forskellige motiver og symboler (traditionelt, men usagligt, kaldet “borgerkrigsmønter”). Som vi skal høre mere om nedenfor, går man ud fra, at hver landsdel – Skåne, Sjælland, Jylland, hertugdømmet Sønderjylland – havde sin egen mønt, der skulle være forskellig fra de øvrige, hvilket giver en del af forklaringen på den store typerigdom. Alle mønter er penninge – andre nominaler blev ikke præget i Danmark i denne periode. I middelalderen prægede man sjældent flere typer af samme nominal på én gang indenfor et prægeområde, så man må formode, at hver enkelt type kun har været præget i kort tid – ellers kan man slet ikke få plads til de mange typer i det relevante tidsspand. Om det så har været regelmæssige typeskift med faste tidsintervaller eller mere uregelmæssige perioder – eller en kombination af begge dele, alt efter tid og sted – er åbent for debat i forskningen.

Problemet med de danske mønter fra denne periode er, at de savner indskrifter. Til bestemmelse af prægested og -tid må man i mangel af indskrifter foretage en analyse af forskellige faktorer, hvoraf møntfundene udgør langt den vigtigste. Galsters bestemmelser og datering af Kjærsgård-mønterne i 1947 bygger på Haubergs forskning i mønterne fra perioden 1241-1377, udgivet i 1884 (Hauberg 1884) og illustreret af Mansfeld-Büllner et par år senere (Mansfeld-Büllner 1887). Dette arbejde var et pioner-arbejde for sin tid, men der er siden kommet mange nye fund til, der muliggør en nybearbejdning af materialet. Og sandelig om vi ikke indenfor de seneste godt ti år har fået ikke mindre end tre nye værker om denne periodes møntvæsen.

Disse tre værker har meget forskellig baggrund, udformning og fokus. Keld Grinder-Hansens værk *Kongemagtens Krise* er en bearbejdet udgave af hans ph.d.-afhandling fra 1996 (Grinder-Hansen 2000). Formålet med afhandlingen var at beskrive møntbrugen og mønternes rolle i samfundet i bred forstand. I denne sammenhæng var en revision af Haubergs dateringer og møntstedstilskrivninger et nødvendigt middel, men ikke et mål i sig selv. Grinder-Hansens revisionsforslag er ikke den endelige nybearbejdning, men afspejler et stade i hans forskning.

Kai G. Kaaber (1911-1996) og John Gylling Weiles *Danske Udmøntninger*

i det 13. og 14. århundrede, (Kaaber og Gylling Weile 2002) er frugten af sparekassedirektør cand. polit. Kai G. Kaabers livslange og længe ventede arbejde med periodens mønthistorie. Formålet var et nyt gennemarbejdet typekatalog med dateringer og møntstedtilskrivninger. Ved Kaabers død var arbejdet ikke færdigt. Kaabers medhjælper John Gylling Weile arbejdede videre med materialet, men afstod fra at færdiggøre det fuldstændigt. Dansk Numismatisk Forening valgte så i 2002 at mangfoldiggøre arbejdet i den form det havde på daværende tidspunkt, så det kunne blive fastholdt for eftertiden og indgå i forskningsdiskussionen. Værket er således ikke det færdige produkt, og en del af baggrundsmaterialet og argumentationerne nåede ikke at komme med.

Mønthandler m.m. Jørgen Sømods (1944-2012) *Danske mønter og mønter fra lande samt områder i union med Danmark eller under dansk overhøjhed fra de ældste tider og indtil 1448* er ligeledes frugten af en langt livs arbejde med danske mønter (Sømod 2009). Den indgår i hans serie af værker om dansk mønthistorie, som samler op på hans mange artikler og tilføjer nye synteser. På trods af bogens brede titel er dens hovedsigte en nybearbejdning af "borgerkrigsmønterne" med nye dateringer og møntstedtilskrivninger. Som jeg anholdte i min anmeldelse, skæmmes den som mange af Sømods værker i høj grad af personangreb på afdøde og nulevende forskere, men har dog også et fagligt indhold, som bør tages med i debatten (Moesgaard 2009).

Formålet med nærværende artikel var oprindeligt at efterprøve, om hypotesen om Kjærsgårds ødelæggelse i 1330'erne eller starten af det følgende årti stadig holder i lyset af disse nye forslag til møntdateringer. Det viste sig imidlertid, at der stadig er så meget usikkerhed i tolkningerne, at dette ikke var muligt at afklare med sikkerhed – men forsøget vil selvfølgelig blive gjort.

I stedet blev undersøgelsen anledningen til at stille de tre nye møntværker op overfor hinanden og teste deres respektive argumenter. Denne test er ikke en egentlig anmeldelse af bøgerne som sådan, da den kun omfatter deres dateringsforsøg. Ydermere er testen begrænset i og med, at den kun gælder mønter fra Erik Menveds seneste år og fra Christoffer II, da det jo er dem, der optræder på Kjærsgård Voldsted. Men det er faktisk også netop her, at de største problemer med nærdateringerne er. For tidligere "borgerkrigsmønter" har vi ofte bedre muligheder for datering. En del af mønterne fra Erik Plovpenning (1241-1250), Abel (1250-1252), Christoffer I (1252-1259) og Erik Glipping (1259-1286) bærer både konge- og bispenavne, der hjælper med dateringen. Derudover hjælper møntfundene ofte med at præcisere dateringen. Eksempelvis giver Bjæverskovskatten fra 1259 nøglen til en plausibel findatering på årstal af Roskilde-mønterne i 1250'erne (Moesgaard & Tornbjerg 2004, s. 75). En skat fra Nykøbing Falster kan med stor sandsynlighed sættes i forbindelse med Marsk Stigs angreb på byen i 1289, og dermed er den relevante mønttype dateret (Moesgaard & Staal 2005). Mønterne fra Hjelm er sandsynligvis fra de fredløses herredømme på øen i 1290'erne (Velle 2002).

De tre værker bedømmes her på grundlag af den form, de er publiceret i. Det er måske ikke helt fair, da der kun for Sømods værk er tale om en ny-ordning, som forfatteren selv anså for at være færdig. Som nævnt er Grinder-Hansens ordning blot et stadie i hans forskning, mens Kaaber og Gylling Weile af praktiske årsager mangler en del af argumentationen. På den anden side er værkerne i deres publicerede form jo netop det, som en almindelig læser kan få i hånden og forholde sig til. Derfor har det sin berettigelse at se på værkerne i den form, hvori de foreligger.

Hvis der i de følgende linjer udtales skepsis overfor den ene eller den anden tolkning, betyder det derfor ikke nødvendigvis, at tolkningen er forkert. Den kan sagtens være rigtig, men det kan være svært at bedømme, når man ikke får hele argumentationen. Men måske vil fremtidig forskning vise, at den skepsis, som jeg på det foreliggende grundlag har ytret, var helt ubegrundet, når grundlaget bliver fuldt oplyst.

Datering af mønterne

Dateringen af mønterne, der som sagt er anonyme, bygger i første omgang på deres optræden i skattefundene. Derudover kan overvejelser om vægt, lødighed, motivvalg og kobling til historiske begivenheder spille ind. Hauberg (og med ham Mansfeld-Büllner) var ikke særligt præcis, da han blot henførte mønttyperne til regeringsperioder, der kunne dække flere årtier, som for eksempel Erik Menveds regering, der strakte sig fra 1286 til 1319. Rækkefølgen i opstillingen giver en idé om Haubergs fornemmelse for den relative kronologi.

Parallelt med denne mangel på præcision var Hauberg paradoksalt nok også *for* præcis, da hans håndfaste henførelse af anonyme mønttyper til bestemte konger giver indtryk af en meget større præcision, end materialet egentligt kan bære. Hvorledes udreder man for eksempel helt præcist, om en mønt er fra Erik Menveds sidste år eller fra hans bror og efterfølger Christoffer II's første år? Tilskrivning af en mønt til en bestemt konge i denne periode må anses for at være umulig. Ydermere var det ikke altid kongen selv, der alene kontrollerede udmøntningen. Det mest markante eksempel er de sønderjyske hertuger, der i perioder fra 1286 havde delvis møntret i hertugdømmet. Det vidste Hauberg selvfølgelig godt, men man skal nærlæse hans tekst for at finde frem til det. Ved hurtig brug af kataloget overser man det let.

Grinder-Hansen tager konsekvensen af dette forhold og daterer mønterne omtrentligt til årti. Han regner med hyppige typeskift (Grinder-Hansen 1997), således at typerne kronologisk må følge efter hinanden, men han opgiver at opstille en helt nagelfast kronologisk rækkefølge. Han mener dog for mange typers vedkommende at kunne fastslå, om den er fra starten, midten eller slutningen af det relevante årti (Grinder-Hansen 2000, især s. 116-30). Sø-

mod opretholder henvisningerne til konger, men giver derudover omtrentlige dateringer for hver enkelt type (cf. Sømod 2009, bd. 2, s. 29-31).

Kaaber og Gylling Weile benytter også skattefundene til grovdatering, men foretager herefter en findatering ud fra en analyse af det historiske forløb (Kaaber 1986; Kaaber og Gylling Weile 2002, s. 171-191). De er nede på et præcisionsniveau på et par måneder for nogle typer og for andre højest et år eller to. For tidligere perioder antager forfatterne regelmæssige møntombytninger, men for den sene periode (som er den, der er relevant i denne sammenhæng) mener de, at typeskift hovedsagligt fandt sted i forbindelse med politiske ændringer. For eksempel skulle oprøret mod Christoffer II i 1326 have givet sig udslag i en hel række udskiftninger af typer med få måneders mellemrum. Desværre giver forfatterne ikke detaljeret argumentation for deres meget præcise indplacering i det historiske forløb af den enkelte type, som derfor ofte står som postulat (f. eks. Kaaber og Gylling Weile 2002, s. 87-88). Nogle af de omtalte begivenheder og politiske konstellationer kan kildebelægges, mens andre er hypotetiske konstruktioner, såsom den sønderjyske hertug Valdemars tilbagekomst til magten efter Christoffer II's død i 1332 (han havde faktisk været konge 1326-1330) (s. 95). Det samme er formodninger om de- og revalueringer i form af lødighedsændringer. Selve lødigheden er ganske vist dokumenteret ved metalanalyser foretaget i 1900-tallet, men den helt præcise tilknytning til en bestemt historisk begivenhed eller politisk konstellation er hypotetisk. I mangel på detaljeret argumentation i den foreliggende udgave forekommer en sådan grad af præcision at gå ud over, hvad materialet kan borge for.

Hvilke resultater giver det så for mønterne fra Kjærsgård? Det ses i tabel 2. Haubergs dateringer af mønt 1-3 til Erik Menved (1286-1319) følges af Sømod, mens Grinder-Hansen og Kaaber/Gylling Weile gør dem lidt yngre. For mønterne 4-9 er alle tre værker enige i Haubergs henførelse til Christoffer II (1320-1332), undtagen for mønt 5, 7-9, som af Kaaber/Gylling Weile dateres til lige efter kongens død. Overordnet er alle mønterne således gjort en smule yngre, end Haubergs dateringer viste.

I deres mere præcise dateringer er Grinder-Hansen og Kaaber/Gylling Weile overensstemmende i de store linjer. Derimod afviger Sømod for visse typer markant fra de to øvrige værkers dateringer. For eksempel daterer han mønt 1 til perioden før 1316, mens de to øvrige sætter den cirka 10 år senere. Alle tre værker fremhæver Moseby-skatten som afgørende for dateringen (Grinder-Hansen 2000, s. 157; Sømod 2009, bd. 1, s. 125; Kaaber/Gylling Weile 2002, s. 38). Sømod daterer skatten til omkring 1316 (bd. 2, s. 66), Kaaber/Gylling Weile til april 1326 (s. 182) og Grinder-Hansen til cirka 1325 (s. 157). Ingen af dem giver detaljerede argumenter. Værket *Danmarks middelalderlige skattefund* (hvor Keld Grinder-Hansen var medforfatter, men som udkom i 1992, altså før han påbegyndte sit PhD-stipendium) daterer skatten til cirka 1320 med henvisning til Haubergs henførelse af den enlige MB 606 til Christoffer II (DMS 138). Imidlertid fører både Sømod (bd. 1,

s. 154, nr. D468), Grinder-Hansen (s. 150) og Kaaber/Gylling Weile (s. 36, nr. 91-01) netop denne mønttype tilbage til Erik Menved...

Et andet eksempel. Sømods datering af mønt nr. 6 ligger et par år før de to øvrige værkers. Sømod (bd. 1, s. 177) og Kaaber/Gylling Weile (s. 39) benytter begge Stubberup-fundet til dateringen, men hvor førstnævnte siger omkring 1328 (bd. 2, s. 78), siger sidstnævnte februar 1332 (s. 188), begge uden detaljerede argumenter. DMS daterer fundet til cirka 1325-30 og citerer Hauberg for at datere det til 1329 (DMS 152). Til netop denne mønttype benytter Grinder-Hansen det lidt senere fund fra Flensborg (s. 161, jfr. s. 129), mens han tilsyneladende overser typens forekomst i Stubberup. Det skyldes måske, at Stubberup-eksemplaret er MB 597, mens Flensborg-stykkerne er MB 599. Disse to MB-numre er imidlertid blot to varianter af samme type.

Begge eksempler kunne tyde på, at Sømod faktisk har en pointe med sine tidligere dateringer. Grinder-Hansen er faktisk opmærksom på, at han måske placerer visse typer fra regeringsskiftet fra Erik Menved til Christoffer II for sent (Grinder-Hansen 2000, s. 127). Imidlertid er det nok for tidligt at konkludere for håndfast. Den virkelige konklusion må nemlig være, at der stadig skal arbejdes rigtigt meget med dateringerne af skattefundene fra 1320'erne og 1330'erne, før vi kan nå en endelig afklaring af findateringerne af både fund og mønttyper. Det er muligt, at det vil vise sig at være en illusion at give alt for præcise dateringer, men det bør i det mindste afprøves nærmere. Det kan ikke gøres i nærværende sammenhæng, da det vil kræve en fornyet gennemgang af alle fundene og en sammenligning af deres møntsammensætning, og dette vil være meget tidskrævende. Der er især brug for at fremlægge de detaljerede argumenter for dateringen af hvert enkelt fund samt en seriøs diskussion af tidligere fremførte forslag, således at vi kan komme ud over postuleringerne, hvor baggrunden for påstandene ikke kan tjekkes.

Prægesteder

Mønternes prægesteder er også et debatpunkt, som det kan være interessant at se på. Det er ikke her stedet at gå i detaljer om dette svære spørgsmål, blot nogle enkelte bemærkninger desangående. Fra 1000-tallets slutning til langt op i 1300-tallet var Danmark delt op i flere områder med hver sin valuta, som skulle omveksles, når man rejste fra en landsdel til en anden. Skånelandene udgjorde en valuta-zone, Sjælland med tilliggende øer en anden, Jylland en tredje. Fyns stilling er meget omdiskuteret blandt forskere, og Slesvigs og Ribes udmøntninger i forhold til de nørrejske er uklar.

I lyset af denne opdeling i landsdelsmønter, var det bemærkelsesværdigt, at hele 5 ud af de 9 bestemmelige mønter fra Kjærsgård ifølge det haubergske system skulle være fra den sjællandske øgruppe. Kun 4 var fra Nørrejylland, som man ellers ville forvente, da Kjærsgård jo ligger centralt i Nørrejylland. Det viser sig imidlertid, at alle de tre nye værker henfører alle de på Kjærsgård

fundne mønttyper til Vestdanmark. Det sker hovedsagligt på grundlag af den geografiske spredning af enkeltfundene, der for disse indskriftsløse mønter er den bedste ledetråd til bestemmelse af prægestedet. Dog er skattefund også inddraget i visse tilfælde (Grinder-Hansen 2000, s. 154-75; Kaaber og Gylling Weile 2002, s. 14-26; Sømod 2009, bd. 2, s. 29-31).

Et blik på tabel 3 afslører, at der i detaljen er uenighed mellem de tre værker i møntstedshenførelsen. Endnu engang skiller Kaaber og Gylling Weile sig ud ved at være meget præcise. Hvor de to andre værker ikke finder belæg for at skelne mellem mønterne fra de forskellige nørrejske møntsmedjer (heri følger de Hauberg), tager Kaaber og Gylling Weile skridtet og henfører mønter til Viborg, Århus osv. Deres argumentation bunder i en analyse af den politiske udvikling og hvem, der dominerede hvilke steder hvornår samt hvilke valg af motiv til mønterne, det kunne medføre (Kaaber 1986; Kaaber og Gylling Weile 2002, s. 87-95), som for eksempel "Abel-rosen", der skulle være genoptaget af Abels efterkommer hertug Valdemar V Eriksen af Sønderjylland (1325-1364) efter kong Christoffer II's død i 1332 (se type 136, s. 95). Validiteten af disse overvejelser står og falder dog med, om man godtager forfatternes meget præcise dateringer. Risikoen for ringslutning er nær, og resultatet bliver spekulativt og nok mere præcist, end materialet kan bære. Mønt nr. 5 henføres uden noget forbehold til Fyn med Odense som møntsted på grundlag af ganske få enkeltfund: 1 fra Skåne, 2 fra Sjælland, 3 fra Fyn og 2 fra Jylland (s. 24 og 95). Metodisk er det i og for sig i orden, men det empiriske grundlag er unægteligt spinkelt, især når resultatet siden sammen med den meget præcise datering indgår i argumentationskæden for, at hertug Valdemar V skulle have haft kontrol over Odense i efteråret/vinteren 1332/1333 (s. 95).

Mellem de to øvrige værker er der en del uoverensstemmelser angående henførelsen af denne eller hin type til Slesvig, Ribe eller Nørrejylland. Begge forfattere er klar over problemet (se for eksempel Grinder-Hansen 2000, s. 128, 157), der blandt andet – og især – skyldes, at der er meget få metaldekteorfund fra Syd- og Sønderjylland samt Sydslesvig i forhold til mængderne af fund fra Limfjordsområdet (Sømod 2009, bd. 2, s. 30). Det gør udskillelsen af typer fra Slesvig og Ribe til et risikabelt forehavende (Jensen 2006).

Disse forhold er dog detaljer. Det væsentlige er, at den overordnede henførelse til Vestdanmark gør fundene fra Kjærsgård lettere at forstå. Det var simpelthen blot de lokale mønter, der var i normal cirkulation i Nørrejylland.

Skattefund eller enkeltfund?

Det siger sig selv, at mønternes udsagnskraft ikke er den samme, hvis de er fundne samlet som et skattefund eller hvis de er fundne én for én. I første tilfælde er de nedlagt eller tabt samlet på én gang, hvorimod de i sidste tilfælde sandsynligvis er tabt én for én over et kortere eller længere tidsrum.

Fundet af de ti mønter på Kjærsgård er ikke medtaget i værket *Danmarks Middelalderlige Skattefund* fra 1992. Dette værk bygger hovedsagligt på det materiale, der forefandtes på Nationalmuseet, og her har der altså ikke været noget, der antydede, at det kunne dreje sig om et skattefund.

Og dog er der en del i J. Didriksens fundberetninger, der tyder på, at de netop er fundne samlet, som et skattefund (Didriksen 1950, s. 128-129; Didriksens papirer på Odder Museum og Lokalhistorisk Arkiv for Gylling og omegn²). Midt i tårnet var der et arnested, og øst herfor, tæt ved tårnets østmur, var der et specielt fundrigt område på 125x70 cm. Der fandtes flere søm, låsetøj og beslag i jern fra en kiste samt resterne af 4 bronzeskåle samt de 10 mønter, der interesserer os her. Dette blev af udgraveren tolket som "skatkisten" og dens indhold. Selve kisten må have været i træ, og den var der ikke bevaret noget af. Dog blev der fundet en askebunke, der meget vel kan stamme fra den formodede trækistes ødelæggelse under den brand af tårnet, som udgravningen påviste. Ifølge en af udgravningsskitserne i sagsmappen på Odder museum lå mønterne i mindst to koncentrationer på henholdsvis fire og tre mønter (scan 105, nr. 7 og 19, scan 106) – skitsen er dog ikke præcis nok til at udrede, hvor samlet mønterne i virkeligheden lå.

Tolkningen af mønterne som et samlet fund fra kisten forekommer rimelig, men kan nok ikke efterprøves. 10 penninge forekommer som en vel lille sum for en skatkiste. Det er nærmere en mindre pung, der jo teoretisk også sagtens kunne have befundet sig i kisten. Man kan også forestille sig, at man måske har evakueret indholdet af kisten fra den brændende borg, og at man i kampens hede har tabt et par mønter, som er dem, man fandt i 1947 (jfr. Feveile 2009). I udgravningsberetningerne fremgår det dog klart, at man havde udvist meget mere opmærksomhed ved undersøgelsen af netop dette parti, hvorfra jorden blev omhyggeligt soldet. Kan man forestille sig, at det er denne omhu ved udgravningen, der forklarer, at der netop her blev fundet mønter? Og at der i virkeligheden også var mønter andre steder, der blot forbigik udgraverens opmærksomhed? Erfaringen fra udgravninger viser faktisk, at der findes markant flere mønter og andre små genstande, når man bruger sold. Hvis det er tilfældet, mister tolkningen af fundet som skatkistens indhold sin forklaringskraft.

Hvad kan mønterne selv sige? Normalt ville man forvente et forholdsvis kort tidsspand mellem ældste og yngste mønt i skattefund, da ældre mønter jo løbende forsvandt fra omløbet (også selv om de på dette tidspunkt ikke

2 Jeg takker Anna Wowk Vestergaard for hjælp med at finde dokumenterne. Følgende er relevante for mønterne og skatkisten: (1) Materiale om Jens Didriksen fra Lokalhistorisk Arkiv for Gylling og Omegn, scannet af Anne Mette Poulsen for Moesgaard Museum. Kopi af scanning på Odder Museum. Især scan 105, kortskitse med forklaring, nr. 7 og 19; scan 106, kortskitse; scan 107, kortskitse. Mønterne er nævnt i fundlister scan 97 og 98, men uden angivelse af arkæologisk kontekst. (2) Odder Museums bibliotek, mappe om Didriksen, kopi af "Min Levnedsskildring indsendt til Ordenskapitlet, Amalienborg, 10ende April 1950". (3) Odder Museum, Didriksens scrapbog, museumsnummer 1976-354, udateret avisudklip "Søm og hængsler fra Pengekisten fundet".

længere, som det tidligere havde været tilfældet, blev inddraget ved møntombytninger, jfr. Grinder-Hansen 1997). Hvis vi ser bort fra Sømods meget tidlige dateringer af enkelte stykker, er tidsspandet faktisk kort, så det kan godt være en tabt pung, men helt sikre kan vi ikke blive. Det kan også dreje sig om en række af enkelttab over en årrække i borgens seneste brugsperiode. Tolkningen som et samlet fund forekommer mig dog alt taget i betragtning som den mest sandsynlige.

Forsøg på datering

Skønt der er kommet hele tre værker om periodens møntvæsen, fremgår det af ovenstående, at der stadig er usikkerhed om dateringerne. Alle tre værker er imidlertid enige om, at de seneste mønter er oppe i 1330'erne. Som sagt er dateringen i forhold til det upræcise haubergske system, som Galster brugte, snævret ind til den seneste del af tidsspandet. Det passer jo fint med hypotesen om, at Kjærsgårds ødelæggelse skulle have fundet sted omkring 1340.

Spørgsmålet er så imidlertid, hvor længe disse mønter kunne være i omløb. Endnu i starten af 1300-tallet ser det ud til, at tvungne møntombytninger blev gennemført effektivt, således at en mønttype kun var i omløb kort tid (Grinder-Hansen 1997). Men i 1320'erne og 1330'erne kunne systemet ikke længere opretholdes. I den kongeløse tid efter Christoffer II's død i 1332 ophørte prægning af mønter ligefrem vest for Øresund, mens ærkebispens af Lunds involvering i udmøntningen sikrede fortsættelsen af møntvæsenet i Skåne (Grinder-Hansen 2000).

Indtil for nyligt forestillede man sig, at de sjællandske og jyske mønter forsvandt fra omløbet indenfor et årti eller højst to. Således optræder de stort set ikke længere i skattefund i Danmark vest for Øresund efter midten af 1300-tallet (DMS). Imidlertid tyder meget på, at de enkeltfundne mønter fortæller en anden historie. I modsætning til skattefundene, hvor man har udvalgt de gode, lødige engelske, franske og tyske mønter til sin opsparing, afspejler de enkeltfundne mønter tilfældige tab under daglig handel og vandel. Det drejer sig så at sige om to forskellige monetære niveauer eller sfærer. Og fund af danske småmønter fra 1300-tallets første tredjedel optræder i veldaterede, ikke-redeponerede arkæologiske lag i Horsens, Øm Kloster og Randers samt måske i Ribe og Lund, der påviser, at de kunne være i brug helt oppe omkring 1400 (Mikkelsen 2002, s. 63-72, 77-79; Moesgaard 2002). Måske kunne småmønterne fra Kjærsgård være tabt eller gemt bort så sent år 1400? Man ville dog så have forventet, at mønterne ville være mere slidte af årtiers brug, end de rent faktisk er. De er ganske vist ikke i særligt god stand i dag, men det skyldes mere korrosion fra lang tids ophold i jorden, end det skyldes egentlig slid.

Den tidligere datering til 1330'erne eller 1340'erne er stadigt mest sand-

synlig, men en senere datering kan ikke helt udelukkes. Sidstnævnte tilfælde ville dog tvinge os til se fundet og branden i en anden historisk sammenhæng end urolighederne ved det jyske oprør i 1340. Vi kender ikke umiddelbart til andre krigeriske begivenheder, der kunne forklare brand og armbrøstbolte. Men når alt kommer til alt, kan en brand jo også opstå ved et uheld, der ikke har noget med krig at gøre (selvom armbrøstbolten i stolpen tyder på kamp), og tilstedeværelsen af våben på en borg er jo også meget naturlig i fredstid.

Det kan måske synes lidt vel akademisk at problematisere dateringen og tolkningen af branden, når nu oprøret i 1340 giver den perfekte forklaringsramme for begivenhederne. Når det alligevel gøres, er det, fordi mønternes datering rent faktisk har været et hovedargument i netop denne tolkning, hvorfor en pr automatik accepteret manglende problematisering let kunne ende i en cirkelslutning. Så helt sikre på Kjærsgårds sluttidspunkt kan mønterne desværre ikke gøre os, selvom den foreslåede forbindelse til oprøret i 1340 stadigt må anses for den mest sandsynlige...

Stedet har nummer 15.02.07, sb. 7, i Kulturstyrelsens database Fund og Fortidsminder: Kjærsgård, Hundslund sogn, Hads herred, Aarhus amt.

Mønterne fra Kjærsgård er deponerede på Odder Museum (gamle numre 1972-115 til 120, nye numre OM 2087x0142 til 0148, kan ses i databasen "Museernes samlinger" på Kulturstyrelsens hjemmeside), og jeg har ikke genundersøgt dem, men har regnet Galsters bestemmelser til Hauberg- og Mansfeld-Büllner-numre for pålidelige.

Tak til Jens Jeppesen, Moesgård Museum, og Anna Wowk Vestergaard, Odder Museum, for hjælp med fremfindelse af materiale og gode diskussioner. Artiklen er udarbejdet i forfatterens fritid.

Litteratur

- Anders Bjerrum, *Danske stednavne*, bd. 12, *Stednavne i Århus og Skanderborg amter*, København 1964.
- Bettina Buhl, "Lægen og museumsmanden fra Gylling" [Jens Didriksen], *Østjysk hjemstavn*, 68, 2003, s. 49-57.
- Jens Didriksen, "Kjærsgaard Voldsted", *Østjysk Hjemstavn*, 15, 1950, s. 25-132.
- Claus Feveile, "Skatten blev gravet op af sin ejermænd. En næsten tømt møntskat fra 1200-årenes Lustrupholm ved Ribe", *NNUM*, 2009, s. 3-6.
- Georg Galster, "Den kgl. Mønt- og Medaillesamling 1947", *NNA* 1948, s. 169-172.
- Keld Grinder-Hansen, "Møntfornyelse (*Renovatio monetæ*) i Danmark fra år 1200 til Christopher II's død i 1332", *NNUM*, 1997, s. 130-36.
- Keld Grinder-Hansen, *Kongemagtens krise*, København 2000.
- Peter Hauberg, "Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241-1377", *AaNOH* 1884, s. 217-374.
- Connie Jantzen og Rikke Agnete Olsen, *Voldsteder i Danmark. En vejviser. Jylland I*, Ebeltoft 1999.

- Jørgen Steen Jensen, "Münzprägung in Schleswig vom 11. Jahrhundert bis zum ersten Drittel des 14. Jahrhunderts", *Geld und Kredit in der Geschichte Norddeutschlands*, Neumünster 2006, s. 69-78.
- Jørgen Steen Jensen m. fl. (red.), *DMS*, 2 bind, København 1992.
- Jan Kock, *Borg og vold. En guide til middelalderens borge, voldsteder og deres efterklange i Østjylland*, Aarhus 1999.
- Kai G. Kaaber, "Introduktion til en nyordning af de danske udmøntninger i tiden fra Valdemar den 2. Sejrs senere regeringsår til Valdemar den 4. Atterdag. Niels Stigsens møntreform af 1234/35 og dens skæbne indtil hans fald i 1245", *AaNOH* 1986, s. 213-241.
- Kai G. Kaaber og John Gylling Weile, *Danske Udmøntninger i det 13. og 14. århundrede*, København 1996/2002, manuskript, mangfoldiggjort og distribueret af Dansk Numismatisk Forening.
- H. V. Mansfeld-Büllner, *Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377*, København 1887 (bearbejdet genoptryk ved J. C. Holm, København 1954).
- Hans Mikkelsen, *Vor Frue Kloster, et benediktinernonnekloster i Randers, Højbjerg*, 2002.
- Jens Christian Moesgaard, "Hvor længe forblev 'borgerkrigsmønterne' i omløb i Danmark?" *NNUM*, 2002, s. 189-191.
- Jens Christian Moesgaard, "Ny bog om danske middelaldermønter", *NNUM*, 2009, s. 123-128.
- Jens Christian Moesgaard og Benny Staal, "Møntsted fra Marsk Stigs angreb på Nykøbing Falster i 1289?" *NNUM* 2005, s. 62-66.
- Jens Christian Moesgaard og Svend Åge Tornbjerg, "Bjæverskov – igen", *NNUM* 2004, s. 69-77.
- H. L. Møller, "Ridderen Laurids Trugotson af Gylling og hans slægt", *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*, 4. Række, bind V, 1925-1927, s. 245-262.
- Rikke Agnete Olsen, *Danske Middelalderborge*, Aarhus 2011.
- Helle Reinholdt, upubliceret udgravningsrapport, Kjærsgård, Hundslund sogn, Hads Herred, Århus amt, november 1977, Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet.
- Hans Stiesdal, "Kærsgård voldsted", *Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift*, XLV, 1952, s. 5-22.
- Hans Stiesdal, artikel i J. P. Trap, *Danmark*, 5. udgave, bd. 19 (VIII.1), København, 1963, s. 333.
- Jørgen Sømod, *Danske mønter og mønter fra lande samt områder i union med Danmark eller under dansk overhøjhed fra de ældste tider og indtil 1448*, 2 bind, Frederiksberg 2009.
- Jens Vellev, "Udmøntninger på Hjelm", *Marsk Stig og de fredløse på Hjelm*, red. P. Assingh og N. Engberg, Højbjerg 2002, s. 202-19.

Forkortelser, se også s. 303.

DMS = Jensen m. fl. 1992

FP = Fundprotokollen, KMMS

KMMS = Den kongelige Mønt- og Medaillesamling

OM = Odder Museum

Tabel 1. De 9 bestemmelige mønter fra voldstedet Kjærsgård. Referencer til de forskellige værker omhandlende periodens mønter.

	KMMS FP	OM	Hauberg 1884	Mansfeld- Büllner 1887	Grinder-Han- sen 2000	Kaaber og Gylling Weile 2002	Sømod 2009
1	2194.1	2087×0144b	EM Rosk 6	351	Periode IX	113-08	D 371
2	2194.2	2087×0144a	EM Rosk 13	366	Periode IX	115-08	D 372
3	2194.3	2087×0143	EM Rosk 23	407	Periode IX	116-06	D 373
4	2194.4	2087×0145	C2 Rosk 1	541	Periode IX	118-14	D 520
5	2194.5	2087×0146	C2 Saxk 4	581	Periode X	136-12	D 539
6	2194.6	-	C2 NJ 8	597	Periode X	133-14b	D 527
7-9	2194.7-9	2087×0142	C2 NJ 11	602	Periode X	136-06	D 530
10	2194.10	2087×0148	ubestemt	ubestemt	ubestemt	ubestemt	ubestemt

Tabel 2. Dateringen af de 9 bestemmelige mønter fra voldstedet Kjærsgård. Sammenstilling af de forskellige værkers hypoteser.

Mønt- nummer	Hauberg 1884	Mansfeld- Büllner 1887	Grinder-Hansen 2000, s. 154-161	Kaaber og Gylling Weile 2002	Sømod 2009
	Indenfor tidsinter- vallet	Indenfor tidsinter- vallet	Omtrentligt	Præcist	Omtrentligt
1	1286-1319	1286-1319	1. halvdel af 1320'erne	Efterår 1325-marts 1326	Før 1316
2	1286-1319	1286-1319	Midt? i 1320'erne	Forår-sommer 1326	Kort før 1319
3	1286-1319	1286-1319	Midt? i 1320'erne	Sommer 1326- januar 1327	Kort før 1319
4	1320-1332	1320-1332	Midt i 1320'erne	Mikkelsdag 1326- sommer 1328	Ca. 1319-1320
5	1320-1332	1320-1332	Begyndelsen af 1330'erne	August 1332- sommer 1333	Kort før 1332
6	1320-1332	1320-1332	Begyndelsen af 1330'erne	Januar 1332- sommer 1333	Før ca. 1328
7-9	1320-1332	1320-1332	Begyndelsen af 1330'erne	August 1332-efterår 1333	Kort før 1332

Tabel 3. Møntstedstilskrivning for de 9 bestemmelige mønter fra voldstedet Kjærsgård. Sammenstilling af de forskellige værkers hypoteser.

Mønt-nummer	Hauberg 1884	Mansfeld-Büllner 1887	Grinder-Hansen 2000, s. 154-161	Kaaber og Gylling Weile 2002	Sømod 2009
1	Roskilde	Roskilde	Nørrejylland	Viborg	Nørrejylland
2	Roskilde	Roskilde	Nørrejylland	Viborg	Nørrejylland
3	Roskilde	Roskilde	Nørrejylland	Ribe	Nørrejylland
4	Roskilde	Roskilde	NJ og Roskilde	Slesvig	Nørrejylland
5	Sakskøbing	Sakskøbing	Nørrejylland	Odense	Ribe
6	Nørrejylland	Nørrejylland	Ribe og Slesvig	Slesvig	Nørrejylland
7-9	Nørrejylland	Nørrejylland	Ribe	Ribe	Nørrejylland

The date of the early 14th century coins from the Kjærsgård mound near Odder, Eastern Jutland, and a discussion of three recent contributions to the study of Danish ‘civil war coins’

The author discusses the dates and mints of ten ‘civil war’ coins from the first third of the 14th century. They were found during an excavation in 1947, the responsible archaeologist being the local medical practitioner, who took care of the rather solid documentation (Didriksen 1950 and mss. in Odder Museum).

Three recent contributions to the discussion about the chronology and mints of the ten coins (Kaaber/Gylling Weile 1996/2002), Grinder-Hansen (2000) and Sømod (2009) are discussed and their proposed dates of the coins are compared. Even if the author is inclined to believe that the coins were lost in connection with the destruction of the castle, which the historical background suggests to have happened c. 1340, the conclusion of the author is clear: We are rather far from a precise date of the coins from the later part of the ‘civil war’ series.

(Editor)